

Az Oroszországi Föderáció aszimmetrikus szövetségi modellje a Tatár Köztársaság nyelvpolitikájának vizsgálatán keresztül

Cashback, David: Assessing Asymmetrical Federal Design in the Russian Federation: A Case Study of Language Policy in Tatarstan = Europe-Asia Studies, Vol. 60, No. 2 (March 2008), 249–275 p.

Az ottawai egyetem munkatársaként dolgozó szerző tanulmánya a tatár nyelvpolitika kérdése szövevényes problematikáján mutatja be az Oroszországi Föderáció autonóm szövetségi köztársaságának számító Tatár Köztársaság (Tatár föld vagy Tatársztán) vezetői részéről az ország szuverenitása és különleges státusa érdekében kifejtett erőfeszítéseit, illetve, rajtuk keresztül az aszimmetrikus alkotmányosság oroszországi működését. A nyelvkérdés ugyanis a közoktatás és a közigazgatás nyelvére vonatkozó kormányzati lépések formájában – a jelenkori etnicitáskutatás klasszikusának számító kanadai politológus, Will Kymlickának a tanulmányban idézett meglátásai szerint – lényegében egy adott nyelvközösség fennmaradásáról szóló alapvető döntésnek is tekinthető. A szerző legfőbb célkitűzése az oroszországi alkotmánynak a nyelvkérdés szabályozásában megmutató eredendő aszimmetrikusságát, annak pozitív, illetve negatív hozadékait járja körül egyetlen köztársaság példáján. A tanulmány mindenekelőtt a tatár földi nyelvkérdést szabályozó törvények és rendeletek megszületésének kontextusát vizsgálja, kiegészítve a szerző által 2004 tavaszán a térségben tett kutatóút során az ország politikai és tudományos elitjét képviselő döntéshozókkal készített személyes interjúiból nyert tapasztalataiból leszűrt tanulságokkal.

A peresztrojka és a Szovjetunió kezdődő szétesésével párhuzamosan a Szovjetunió népeinek nyelvéről szóló 1990. április 24-én elfogadott törvény – a szovjet tagköztársaságokhoz hasonlóan – az autonóm köztársaságok (így Tatár föld) vezetői számára is engedélyezte, hogy maguk döntenek saját államnyelvről. A „nyelvészeti államépítésnek” is nevezett folyamat hajnalán a tatár nyelv státusa Tatár föld területén az államigazgatás, a közoktatás és különösen a nagyvárosok mindennapjaiban – egybehangzó források alapján – finoman szólva is siralmasnak volt nevezhető. A tatár nyelv jövőjéért aggódó tatár politikusok és értelmiségiek ezért az 1920-as és 1930-as évek párt- és kormányhatározatait újra elővéve siettek felhívni a köztársasági és szovjet közvélemény figyelmét arra a tényre, hogy a szovjet hatóságok miként szorították vissza és sorvasztották el az 1930-as évek végétől a tatár nyelv hivatalos használatát Tatár földön (amiben például nagy szerepe volt az 1959-es szovjet oktatási reformnak, amely

a szovjet iskolákban választhatóvá degradálta a kisebbségi nyelvek tanítását). A tatár nyelvkérdés ügyét először a Tatár Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság párttitkára, a rendszerváltozás óta immár a Tatár Köztársaság elnöki tisztét betöltő Mintimer Sajmijev, illetve vezető tatár értelmiségiek emelték politikai szintre 1989-ben, amikor nyíltan kiálltak a köztársaság kétnyelvűsége, valamint a tatár nyelvnek az oroszral egyenrangúvá tétel mellett, amely véleményüket az ország vezetői Tatár föld 1990-es állami szuverenitásáról szóló nyilatkozatukkal hivatalos formába is öntötték. Lényegében ugyanezt az elvet szentesítette Tatár föld 1992-es alkotmánya, amelynek 4. cikkelye ismételt deklarálta a tatár és az orosz mint hivatalos nyelv egyenlőségét a Tatár Köztársaság területén, amelyet a Tatár föld népeinek nyelvéről szóló törvény 2004-es módosítása újfent megerősített – kiegészítve a nyelvi diszkrimináció tiltásának és a nyelvválasztás szabadságának hangsúlyozásával. A tatár földi nyelvtörvény mindazonáltal egyben a tatárnak mint államnyelv hazai pozícióinak megerősödését is célul tűzte, tekintettel arra, hogy annak iskolai oktatását az oroszral azonos óraszám-ban határozta meg.

Más többnemzetiségű szövetségi államokhoz hasonlóan a nyelvkérdést Oroszországban is egyszerre helyi és szövetségi szinten szabályozzák. Jóllehet az Oroszországi Föderáció 1993-ban elfogadott alkotmánya – a korábban kialakult status quot elismerve – jóváhagyta a szövetségi köztársaságok jogát önálló alkotmány és (az orosz mellett) saját államnyelv elfogadására, az Oroszországi Föderáció népeinek nyelvéről rendelkező 1991-es törvény – a szövetségi és köztársasági hatásköröket szétválasztván – mégis a szövetségi állam rendelkezése alá vonta az oroszok mint állam- és közvetítőnyelvnek megfelelő iskolai oktatásának biztosítását Oroszország egész területén. Ebből következően az Oroszországi Föderáció területén a szövetségi kormány feladata megszabni az országos tanterv általános tartalmát, míg a föderáció egymással elvileg egyenrangú „alanyai” (köztársaságok, határterületek, területek, autonóm területek, körzetek és szövetségi jelentőségű városok) gondoskodnak a tanterv egyharmad részét képező regionális tartalmak pontos meghatározásáról, amelyek magukba foglalják a helyi nyelvek, történelem, kultúra és földrajz oktatását. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a szövetségi tanterv által az egyes köztársaságok oktatási politikája számára rendelkezésre bocsátott kereteken belül az adott köztársaságban tituláris (kvázi „államnyelvi”) státust élvező nép nyelvének, történelmének stb. oktatására fordítandó tanóraszám sokszor egy harmadik vagy akár sokadik „kisebbségi”, azaz az adott köztársaságban tituláris (kvázi „államnyelvi”) státust nem élvező népcsoport nyelvének, kultúrájának, történelmének stb. oktatására fordított órakerettel kell osztoznia (így a mi esetünkben a tatárnak a csuval vagy például az

udmurttal is), így oktatására szükségképpen még kevesebb idő jut. A szövetségi alkotmány tehát a szövetség teljes területén elsősorban az orosz mint szövetségi államnyelv oktatását igyekszik megfelelő mértékben és színvonalon biztosítani.

Jóllehet, a Tatár Köztársaság államnyelvéről már 1992-ben törvényt születt, mégis 1996-ig kellett várni arra, hogy a tatárföldi kabinetben belül végre létrehozott külön kormány szerv révén a törvénybe foglalt célok megvalósítása érdekében immár konkrét intézkedések is történjenek. A Tatár Köztársaság népeinek nyelveiről szóló 1994-ben elfogadott és 126 intézkedést tartalmazó hivatalos kormányprogram gyakorlatba ültetését mindazonáltal a tanulmány megírásának idejéig súlyos pénzügyi, szervezeti és intézményi hiányosságok hátráltatják. Leszögezhető tehát, hogy a hatékony tatár állami nyelvpolitika intézményi kiépítése és működtetése terén mutatkozó hiányosságok háttérben alapvetően sokkal inkább a köztársaságot irányító politikai erők érdektelensége, mintsem az Oroszországi Föderáció adminisztratív korlátozó beavatkozása áll.

A tatár nyelvű közoktatás terén az 1990-es évek eleje óta beállt változások szintén ambivalensnek tűnnek. Egyfelől érzékelhetően nőtt a tatár nyelv súlya az óvodákban és az alsó- és középfokú oktatási intézményekben, aminek köszönhetően az ezredfordulóra már a tatár gyerekek hetven százaléka tatár nyelvű óvodát és iskolai előkészítőt látogatott (szemben az 1992. évi 23,5 %-kal). Amíg azonban mára már szinte kivétel nélkül minden egyes tatár diák az általános, szakképző- és középiskolában kötelező nyelvként tanulja az anyanyelvét, addig a tatár szülők csupán alig több mint a fele választ tatár tannyelvű iskolát gyermekei számára. Különösen súlyos a helyzet a felsőoktatási és szakintézményekben, ahol csupán a diákok tíz-húsz százaléka hallgat tanulmányait során tatár nyelvű órákat. Jóllehet a felsőoktatási intézmények tanrendjének tartalmát szintén a szövetségi (azaz a központi oroszországi) tanügyi szervek határozzák meg (és finanszírozzák), Tatárföld vezetői azonban még a törvény által engedélyezett 15-20 százaléknyi kvótán belül sem használják ki eredményesen a tatár nyelvű és tartalmú felsőoktatás lehetőségeit.

A tatár nyelvű iskolai oktatás nehézségei felvetik a tatár (illetve más oroszországi tituláris, azaz köztársasági államnyelv) hivatalos státusza és gyakorlati hasznossága közötti anomália problémáját. Tekintettel arra, hogy a Tatár Köztársaság lakóinak csupán alig több mint a fele tatár, közel negyven százaléka pedig orosz, ezért a tatárok szinte kivétel nélkül kétnyelvűnek tekinthetők, szemben a tatárföldi oroszokkal, akiknek több mint nyolcvan százaléka szinte egyetlen szót sem ért tatáru. Jóllehet az utóbbi évek tendenciája szerint egyre növekszik a tatáruk helyi orosz lakosság aránya, az ideálisnak tekinthető tatárföldi kétnyelvűség létrejötté még-

is a távoli jövő kérdése. Ennek eléréséhez ugyanis a tatár hatóságoknak mindenekelőtt komoly erőfeszítéseket kellene tenniük a tatár nyelv iskolai oktatásának hatékonysága növelése, illetve a tatár államnyelvűség fejlesztése érdekében, amire a hatóságok részéről csupán a szándéknyilatkozatok hangzottak el.

Amíg a tatár nyelv tatárföldi használata és oktatása által felvetett kérdések lényegében nem okoztak nehézséget az Oroszországi Föderáció és a Tatár Köztársaság kapcsolatrendszerében, annál komolyabb feszültségeket idézett elő a tatár nyelv latin írású ábécéjének visszaállításáról rendelkező 1999-es köztársasági törvény elfogadása. A kérdést először az Orosz Állami Duma képviselőjének is megválasztott Fandasz Szafulin vetette fel 1996-ban a Tatárok Második Világtalálkozója alkalmával, ahol is a küldöttek egyhangúlag támogatásukról biztosították a tatár nyelv latin ábécével történő írásának visszaállítását (amelyet 1939-ben tiltott be a sztálini rendszer). A törvény a tatárföldi közintézmények számára tíz év türelmi időt engedélyezett az írásrendszer megváltoztatására való felkészülésre, miközben az ország minden régiójában kijelöltek egy-egy iskolát a latin ábécével történő tanítás tapasztalatainak a tesztelésére.

A törvény elfogadását azonban hamarosan parázs vita követte, amely gyorsan átlépte a Tatár Köztársaság határait. A törvény védelmezői mindenekelőtt szakmai (különösen is fonetikai) érvekkel vették védelmükbe a döntést, illetve a hazai és külföldön élő tatárok között a világhálón keresztül történő kommunikáció megkönnyítésének szándékát hangoztatva érveltek mellette. A velük szemben fellépő oroszországi közvélemény-formálók közül viszont sokan már nyíltan az oroszországi föderalizmus válságát emlegették az ügy kapcsán, sőt az Oroszország integritását fenyegető török expanzió rémét látták a cirill írásbeliség tatárföldi elvetésében, kiemelve egyúttal a veszélyt, hogy a Tatár Köztársaság ezáltal elvágja magát a Tatárföldön kívül élő oroszországi tatárokkal való kommunikáció lehetőségétől (márpedig esetükben az oroszországi tatárok kétharmadáról van szó!), és kirekeszti állampolgárait az Oroszországi Föderáció egységes oktatási és kulturális teréből.

A vita eredményeként végül 2002 decemberében Moszkvában olyan értelemben módosították a szövetségi nyelvtörvényt, hogy az Oroszországi Föderáció és köztársaságainak államnyelvét ezentúl kizárólag cirill ábécével lehet írni, amennyiben a szövetségi törvény arról konkrétan másként nem rendelkezik. A döntés ellen a Tatár Köztársaság vezetői határozottan tiltakoztak, és arra kérték Putyin elnököt, hogy vétőzza meg. Putyin végül aláírta a törvényt, kijelentette azonban, hogy az Oroszország népeinek nyelvhasználatát szabályozó jövőbeli törvényhozásnak a szövetségi és köztársasági szervek közötti párbeszédre kell nyugodniuk. A Ta-

tár Államtanács ezért előbb a köztársasági alkotmánybírósághoz fordult, amely 2003. december 23-i határozatában kimondta, hogy a szövetség és a köztársaság között 1994-ben a hatalom megosztásáról aláírt kétoldalú szerződés értelmében az államnyelv (következésképpen annak írásrendszere) kérdése a Tatár Köztársaság kizárólagos hatáskörébe tartozik. Ezen határozat birtokában a tatár földi államtanács végül is kikérte az ügyben a szövetségi alkotmánybíróság véleményét, amely 2004 októberében hozta nyilvánosságra döntését. Ebben kinyilvánította, hogy a Tatár Köztársaság által meghozott törvény figyelmen kívül hagyta a Tatár föld területén kívül élő tatárok jogát az anyanyelvi kommunikációhoz való egyenlő hozzáféréshez, valamint hogy nem volt tekintettel az Oroszországi Föderáció „történelmi hagyományaira” (említést sem tett ellenben arról, hogy 1939 előtt a tatár nyelvet sohasem írták cirill betűkkel). A szövetségi alkotmánybíróság mindazonáltal megerősítette a Tatár Köztársaságnak a tatár és az orosz nyelv oktatásának egyenlősége biztosítására hozott törvényeit is, és ezáltal a köztársaságok hivatalos nyelvhasználatáról állást foglalván újfent megerősítette az Oroszországi Föderáció 1993-ban elfogadott alkotmányának 68. cikkelye által garantált aszimmetrikus alkotmányos berendezkedését.

Az oroszországi szövetségi alkotmánybíróság döntése jól kirajolja tehát az Oroszországi Föderáció aszimmetrikus alkotmányos berendezkedésének a határait. A tatár írásrendszer megváltoztatásának tilalma egyfelől nyilvánvalóvá teszi, hogy a Tatár Köztársaságnak – alkotmányának 14. cikkelyével ellentétben – le kell mondania azon deklarált alkotmányos törekvéseiről, amelyek értelmében a területén kívül élő tatárok nemzeti kultúrájának, nyelvének és identitásának a megőrzéséről is gondoskodni szeretne. Másfelől a Tatár Köztársaság nyelvi rendelkezései csakis addig minősülnek „alkotmányosnak”, amíg nem lépik át a szigorúan vett hivatalos kétnyelvűség határait, és ezáltal nem fenyegetik „nyilvánvalóan” az orosz mint szövetségi állam- és közvetítőnyelv hegemoniáját. A szövetségi köztársaságok vezetői azonban mégsem a szövetségi intézmények működésében, illetve a szövetségi és köztársasági hatáskörök megosztásának a hiányosságában látják törekvéseik megvalósításának legfőbb akadályát, hanem sokkal inkább a kisebbségi nyelvek támogatása terén a központi szövetségi szervek által tanúsított általános érdektelenség káros hatásai-
ban.

Lajtai L. László

SZEMLE

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

A katolikus egyház Magyarországon, 1918–1939

Norbert Spannenberger: *Die katholische Kirche in Ungarn 1918-1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006. 207 pp.

A Lipcsében működő, Volksbund-könyvéről (*A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, Lucidus Kiadó, 2005*) jól ismert Norbert Spannenberger újabb magyarországi tárgyú munkája a *Kelet-Közép-Európa-történeti és kulturális kutatások lipcsei központja (GWZO) által gondozott projekt* („Intermediális szervezetek stabilizáló szerepe a térség országaiban a két világháború között”) keretében készült. A projekt tágabb metszetét a *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918-1938* (‘Vallás és nemzetállam a két háború között...’) című kötet (2002) ország tanulmányai (Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és Románia) jelzik. A teljes távlat a meghatározó felekezetek összességében kívánt vizsgálandni. Az önálló kötet kibővített magyar rész módszertani megfontolásból korlátozódik a katolicizmusra. Széleskörű forrásfeltárással párosult, fehér foltokat eltüntető témafeldolgozása, a Volksbund-monográfiához hasonlóan, így is hézagpótló a politika- és társadalomtörténetbe ágyazott egyháztörténeti kutatás hazai állásához mérten. A szakrecenzens szerint egyébként a szerző „a magyarországi katolikus egyháztörténet német nyelvterületre való tolmácsolásának feladatát messze a magyarországi egyháztörténetírás átlagos színvonala fölött teljesíti” (Petrás Éva, – Klió, 2007. 2.), amiben a német laikus egyháztörténet gazdagabb, kiérleltebb tapasztalatai is segítik. Hézagpótló mivoltában a tanulmány a Volksbund-könyvvel egyezően itt is *egyszersmind tisztázó szándékú a témára a későbbiekben ráragadt, ellen-elfogult politikai ítéletek* („klerikális reakció”) és *apológiák* tekintetében. *Hogy a tanulmány e tekintetben mennyire meggyőző, azt az egyházi berkek egyelőre nem túl széleskörű érdeklődése, reagálása döntheti el. A kötet magyar megjelenítése bizonyára erősítené a visszaigazolást. Alig kettőszáz oldalnyi terjedelmével összegzésnek viszont semmi esetre sem tekinthető, a téma a feldolgozás minden koncentrált tömörség mellett már*